

Проскурін І.

– аспірант кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК 811.161.2:1

ЛІНГВОФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті подано інформацію про лінгвофілософію видатного українського філософа Григорія Сковороди. Думка Сковороди про те, що «слово є отрутою» – метафора до його лінгвофілософії. У лінгвофілософії Сковороди ми можемо знайти дослідження питання про «розум та страх слова». Це питання є площиною дослідження в сучасній «філософії свідомості».

Ключові слова: «вічне повернення», Григорій Сковорода, лінгвістична феноменологія, лінгвофілософія, «філософія свідомості».

Проскурин И.

– аспірант кафедри славянських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЛИНГВОФИЛОСОФИЯ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

В статье дана информация о лингвофилософии известного украинского философа Григория Сковороды. Мнение Сковороды о том, что «слово является ядом» – метафора его лингвофилософии. В лингвофилософии Сковороды мы можем найти исследование вопроса о «разуме и страхе слова». Этот вопрос является областью исследования современной «философии сознания».

Ключевые слова: «вечное возвращение», Григорий Сковорода, лингвистическая феноменология, лингвофилософия, «философия сознания».

Proskurin I.

– Post-graduate Student, Department of Slavonic Languages, Kharkiv National H. Skovoroda Teachers' Training University

LINGUOPHILOSOPHY OF HRYHORII SKOVORODA

The article gives information about linguophilosophy of famous Ukrainian philosopher Hryhorii Skovoroda. Scovoroda's opinion, that «word is poison» is metaphor for his linguophilosophical conception. In Scovoroda's linguophilosophy we can find research of question about «mind and fear of word». This question is subject area for modern «philosophy of mind».

Key words: «eternal return», Hryhorii Skovoroda, linguistic phenomenology, linguophilosophy, philosophy of mind.

Постановка проблеми. Розвиток лінгвофілософських ідей в Україні вісімнадцятого сторіччя пов'язаний з творчістю видатного українського філософа Григорія Савича Сковороди.

Аналіз останніх досліджень. Філософська спадщина Григорія Сковороди досліджена досить ґрунтовно. З останніх досліджень згадаємо розвідки Н. Ф. Уткіної «Філософія Григорія Сковороди та наука Нового часу» [7, с. 111–116] та статтю І. В. Бойченка про Григорія Сковороду в «Філософії незалежної України» [4, с. 312–313].

Метою нашої розвідки є встановлення лінгвофілософських поглядів Григорія Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Філософська концепція Григорія Сковороди є пошуком духовної гармонії, про що свідчить притча «Убогий жайворонок» [12, с. 124–140]. Досягнення блаженства, що є

однією з фундаментальних аксіологічних категорій Євангельської традиції, філософ пов'язував із поєднанням душі з Богом, як це метафоричним шляхом вказано у притчі про сліпого та зрячого з «Діалогу, назва якого – потоп зміїний»: «Два пришельці ввійшли у храм Соломона: один сліпий, другий зрячий. Сліпий без користі зводив очі й водив ними по стінах храму. А зрячий, бачачи зображення, що змальовувало людину, звірів, птахів, гори, ріки, ліси, наводячи у всьому незмінну міру, яка художниками називається малюнок, тішився великою веселістю. А ще більш цікавою зіницею оглядав він семилампадний свічник і тінь херувимів. «Я не бачу веселості у цьому храмі», – сказав сліпий... «О нещасний! – закричав зрячий. – Піди додому й викопай зіниці свої, закопані у міху твоєму. Принеси їх сюди. Тоді оновиться храм цей, і відчуєш блаженство, що тебе насолоджує» [12, с. 142].

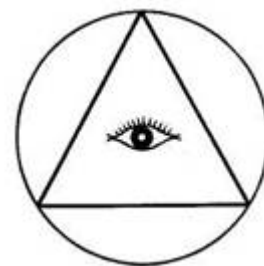
Відомий європейський філософ Анґелус Сілезіус метафоризує поєднання душі з Богом через «цнотливу землю», «Die Jungenfern Erde» [1, с. 88] (про зв'язок Сковороди з німецькою містиккою див.: [18]).

Сковорода стверджує, що «лише в істині живе справжня насолода і лиш вона животворить серце наше, яке володіє тілом. І не помилився якийсь мудрець, поклавши межею між ученим і невченим границю мертвого і живого» [12, с. 8]. А оскільки, як влучно писав Вітґенштайн, «значення назви можна пояснити, вказавши на її носія» [5, с. 110], то, згадавши, що для християнства джерелом істини є Христос («Я на те уродився і прийшов у світ на те, щоб свідчити істину. Кожен, хто від істини, слухає голос мій» [11, с. 1250]), зрозуміємо, що лінгвофілософія Сковороди має трансцендентний вимір. Розрізняючи ексформу (зовнішню форму) та інформу (внутрішню форму) мовного знака, Григорій Сковорода показує, що їхня природа є різною, «нетлінний циркуль перебуває у скарбниці розуму» [12, с. 144]. Якщо б, до прикладу, людина називалась не людиною, а козел, тоді б ніхто не знав, що слово «козел» позначає тварину, метафорично це втілено філософом як «фальшива тінь та одяг справжнього циркуля» [12, с. 144]. Знак і значення, за Сковородою, пов'язані довільно, адже «Бога не можна вбити» [12, с. 144]. При цьому зовнішня форма знака може суперечити значенню, бо у свідомості наявні «ідоли печери» («Ідоли печери є заблудженнями окремої людини. Адже у кожного, окрім помилок, властивих усьому людському роду, є своя окрема печера, яка послаблює і викривляє світло природи. Відбувається це внаслідок особливих природжених властивостей кожного, чи від виховання і бесід з іншими, чи від читання книг та від авторитетів, перед якими він схиляється, чи внаслідок відмінностей у сприйняттях, залежних від того, чи отримують їх душі гарячкуваті, чи душі холоднокровні та спокійні, чи ще через якісь інші причини... Ось чому Геракліт правильно сказав, що люди шукають знань у малих світах, а не великому чи спільному світі» [17, с. 48; 12, с. 144]. Внутрішній бік символічного світу Біблії, світ архетипів [13, с. 109–136] має принцип антитез «тлінне й нетлінне» [12, с. 145]. Символічні фігури духовного світу мають «координати

розташування», «антитипи» [12, с. 146]. Ці фігури ієрархічно побудовані; головна з них – «Сонце», «тінь, що заходить» [12, с. 147]. Усі інші фігури є типами, організованими в бінарні або тернарні парадигми; разом вони утворюють систему архетипів [13, с. 109–136]. Щоб зрозуміти, треба вийти за межі зовнішнього слова, побачити крізь нього феноменологічну [16, с. 302–323] сутність речей, «пернате серце» [12, с. 147]. Як зазначає Володимир Веніамінович Бібіхін, «сутність феноменології – довіра до першої особи речей» [3, с. 17].

Людина, за Сковородою, має звільнитися від зовнішньої форми слова, бо «зовнішність є тлінь і клятва. Не звертай серцем твоїм у Содом жадібної тліні й суєти, не спочивай тут у смертній тіні, а простягайся в майбутнє на гору з Лотом і так іди, щоб осягнути сіль, і нетлінну силу цієї тліні, і славу її воскресіння. Щоб те, що посіяне в тліні, встало у нетлінні, щоб ти заспівав: «Встань, славо моя!» «Один я, поки перейду». І будеш отим блаженним подорожнім та чужинцем, про якого питає прозорливий Варух: «Хто перейде на той бік моря і знайде її?». Оце-то й означає згадувати: «Поминайте жінку Лотову». Тобто: розжуйте, розкусіть, розтовчіть, розбийте й зруйнують цього ідола, роздеріть лева, цього диявола, і знайдіть всередині сховану їжу і солодкий сік вічності, невідому і таємну премудрість Богу, про яку Ісая: «У сховищах спасіння наше». Усі створіння є тінь привида, а Бог є дух видіння. Принесли з собою злість у серці своєму, тому й не знайшли доброти і в серці жінки Лотової, крім слів потопних і мови облесної, з якою прийшли. Марія зберігала всі слова в серці своєму» [12, с. 38–43]. Після подібних роздумів, Сковорода питає: «Що ж ти думаєш, о амурнику мій? Як приступити до неоглядного Кавказу й злетіти на кручі його?» [12, с. 44–45]. Відповідь (у формі риторичного запитання) знаходимо у притчі «Вдячний Еродій»: «Яка користь з ангельської мови, коли в неї немає доброї думки?» [12, с. 109] та в «Діалозі, назва якого Потоп зміїний»: «Знаю. Тебе ж спокусили Аврамові гості. Прошу їх не принижувати й не лаяти. Видно, що не дурниця це й не нісенітниця, коли кажуть, що єврейська Біблія тим же стилем починається: «Спершу сотворив Боги це небо і оцю землю». Розжуй! Сотворив? Це означає один. Боги? Це означає не один. Подібно пишеться й про отих мандрівників: «Зійшовши ж, – мандрівник каже, – побачу». Потім: «Ми губимо, – каже той же мандрівник, – місце оце». Я і ми? Бачиш, що тут означає те ж саме. Якщо хто з Піфагором зрозумів фігурний трикутник, що зображає істину, то й бачить, що в ньому 3, 2 і 1 є одне й те ж.

Трійця в одиниці та одиниця в трійці бути не може, хіба одиниця. Та хто ж єдиний, тільки один Бог. Усі створіння – це плоть. Слово – це лахміття» [12, с. 159–166]. Тому й не дивно, що перекладаючи Цицерона [12, с. 184–211], Сковорода зазначає, що «перекладені не слова, а думки» [12, с. 185], бо «мова – дзеркало серця» [12, с. 185]. Перекладаючи ж Плутарха, Сковорода пише: «переклав я книжечку

його «Про душевний спокій», витлумачивши не зовнішню дзвінкість слів, а саму силу й сутність, начебто грона вичавив у давильні, і в такий одяг цю дівчинку одягнув, щоб вона й всередині, й зовні не поганською, а Христовою була й являлась дівою» [12, с. 211]. «Слово – отрута» (лист до Михайла Ковалинського, 23–26 січня 1763) [12, с. 258], адже «Хіба всі дарунки, навіть ангельська мова, не є ніщо без любові?» (лист до Михайла Ковалинського, початок другої половини лютого 1763) [12, с. 264]. В одному слові приховано з тисячу слів (лист до Якова Правицького, шосте березня 1787) [12, с. 328], як у парафразі Херувимської пісні з листа до Якова Правицького від четвертого серпня 1788 року: «Тайновидним херувимам відповідні і животворящій Тройці пісню зносим, видимий цей весь світ викинем з серця. А вмістим невидимий і його царя, що оточений і стережеться тьмами списоносних херувим-серафимів, аллілуя, аллілуя! Аллілуя!» [12, с. 331].

Найголовнішою функцією мови Сковорода вважає комунікативну, адже: «Розмова – це звідомлення думок і ніби взаємне сердець цілування», «слово, за коливанням повітря і за накресленням своїм є мізерне, але за силою притаєного всередині духа сіється на серці й плодоприносить нову живність» (лист до Якова Івановича Долганського) [12, с. 351]. Слово долає смерть (з листа до Івана Григоровича [Диського]: «Коли Ви досі серед живих – добро волю тих, що живуть з Вами, коли ж Ви померли, – тоді Вас ублажаю» [12, с. 354]) (Принагідно згадаємо лист Ремізова до покійного Розанова: «Скажіть, котра година в вічності? Здається, що вечір» [21, с. 549]). Тут думки Григорія Савича Сковороди збігаються з думками нашого майже сучасника, лауреата Нобелівської премії, мексиканського письменника Паса Октавіо, який визначає людину як «істоту, що розмовляє» [9, с. 202]. Тоді «на одному полюсі в нас світ, що не підлягає словесному виявленню, а на іншому – світ людини, що тільки й може бути виявлений словом. Слово – це людина. Ми зроблені зі слів. Те, чого ми не знаємо, не має імені. Це не означає, що я проти мовознавства. Але, незважаючи на всі його здобутки, його можливості обмежені. Відзначу, крім того, що мовознавчі відкриття – до прикладу, концепція мови наче якоїсь несвідомої системи, підвладної законам, незалежним від нашої волі, – перетворюють її на головну дисципліну з вивчення людини. Слова на щось вказують та щось позначають, вони – імена; вони також є безпосередньою реакцією на якийсь матеріальний чи психічний подразник, до прикладу, вигук та ономапопея (звуконаслідування [2, с. 288]» [9, с. 203–205]. Дмитро Сергійович Мережковський з цього приводу зазначав, що «слова об'єднують» [8, с. 456], бо, як зазначав Бодуен де Куртене, «за словом треба бачити думку» [21, с. 94], «мовлення як засіб думки та комунікації» [21, с. 96], «не можна відокремлювати слово від сенсу» [21, с. 100]. Олександр Опанасович Потєбня зазначав, що «межі між абстрактним (дія або стан як предмет) та конкретним (предмет, що діє, предмет, що підлягає дії, предмет як результат дії) не завжди розрізняються в мові» [10, с. 161].

Як пише М. І. Ковалинський, Сковорода був «охочий до слова» [12, с. 388], тому не диво, що за життя був постійно в недоброзичливому оточенні, адже, як зазначає М. І. Ковалинський (у цьому пасажі спостерігаємо паралель з тією «наукою», що володарювала в країні, якої більше не існує [6]): «Велемудрі вчили його, що громадянська чеснота є ніщо перед верховною істотою, що Марк Аврелій, Тит, Сократ, Платон і інші славні в давньому великими ділами й серцем люди повинні бути нещасливі, тому що не мали історичного знання про речі, які відбувалися після них. Сковорода стверджував, що у всіх тих мужів діяв вищий дух» [12, с. 392].

Сковорода вчив, що до слова належать «таїнства й таємничі обряди» [12, с. 392], подібні до описаного М. І. Ковалинським: «Здавалося, що на небі від одного краю до другого, по всьому його просторі, були написані золотими великими буквами слова. Все небо було голубого кольору, і ті золоті слова здавалися не стільки зовні блискучими, а більше зсередини сяяли прозоро світлом і не разом написані по лицю небесного простору, а по складах і виражали таке й саме таким чином: па-м'ять-свя-тих-му-че-ни-ків-А-на-ні-я-А-за-рі-я-Ми-са-ї-ла. Із цих золотих слів сипалися вогнені іскри, як у кузні з вугілля, що сильно роздувається міхами, і стрімко падали на Григорія С. Сковороду. Він стояв на землі, піднявши в верх праву руку і ліву ногу прямо» [12, с. 393].

Видатний український поет Тарас Григорович Шевченко є нащадком Сковороди подібно до того, як Нітше (про те, що Сковорода є (як і Нітше) філософом «вічного повернення» див.: [18]) є нащадком Гете, а Лев Толстой є нащадком Пушкіна. Продовжуючи думку Мережковського, що «автор *Jenseits von Gut und Böse* з Гетевою олімпійською мудрістю досягнув загостреної вершини, а потім скинув її до безодні, а автор *Царствія Божія* зробив те саме з галілейською мудрістю Пушкіна» [8, с. 203], зазначимо, що автор *Кобзаря* вчинив подібно із софійною мудрістю («софійна мудрість» – утворення штибу «святая святых») Сковороди.

Сковорода «твердо вірив у неосяжну силу розуму» [20, с. 42], а, як зазначає Карл Ясперс, «розум не є позачасова наявність» [22, с. 59]. Це «кайдани розуму» [20, с. 181], який «боїться слова» [20, с. 193–194], тому «повторює чужі слова» [20, с. 195]. Саме тому Василь Андрійович Шевчук, який створив у романі «Предтеча» художнє зображення Григорія Савича Сковороди, характеризує його твори як «незграбні» [20, с. 198], адже це власні, незапозичені думки, неповторні та оригінальні, народжені в самотності, бо «кохання та мислення не визнають юрби» [20, с. 200]. Коли в передостанньому розділі роману Григорій Савич Сковорода марить та на запитання подорожнього «Хто ви, діду?» відповідає «Я Даниїл Мейнгард, Сковорода» [20, с. 243], це нагадує нам художнє зображення Нітше з фільму Бели Тара. До паралелі між цими філософами можемо віднести й те, що, помираючи, Григорій Савич Сковорода чує пісню і йому хочеться закричати, що «він не так писав»

[20, с. 241]. Тобто, Нітше теж міг би сказати, що «він не так писав». Як і Маркс або ж Володимир Соловйов [14].

Дмитро Сергійович Мережковський у статті «Таємниця Тютчева» характеризує останнього як «зачарованого чарівника» [8, с. 451]. Щось подібне можна сказати й про Григорія Савича Сковороду, адже його постать, віддалена від нас у часопросторі, є предметом невщухаючих суперечок.

Висновки. Отже, Григорія Савича Сковороду можна вважати семіологом, що зосередив увагу на співвідношенні інформи та ексформи символів.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні спадщини Григорія Савича Сковороди як одного з дослідників мови у філософському контексті європейської лінгвофілософії.

Література

1. Ангелус Силезиус. Херувимский странник (Остроумные речения и вирши). Санкт-Петербург: Наука, 1999. 509 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
3. Бибихин В. В. Энергия. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2010. 488 с.
4. Бойченко І. В. Філософія незалежної України: витоки, напрями, представники. Київ: Промінь, 2013. 369 с.
5. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. 371 с.
6. Встречи с прошлым. Москва: Советская Россия, 1990. Вып. 7. 592 с.
7. Григорій Сковорода: матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження. Київ: Наукова думка, 1975. 253 с.
8. Мережковский Д. С. В тихом омуте: статьи и исследования разных лет. Москва: Советский писатель, 1991. 426 с.
9. Октавио П. Освящение мига: Поэзия. Философская эссеистика. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2000. 411 с.
10. Потебня А. А. Ударение. Киев: Наукова думка, 1973. 174 с.
11. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим: Вид-во оо. Василія, 1963. 1464 с.
12. Сковорода Г. Твори: у 2-х т. Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 2. 480 с.
13. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки двадцятого сторіччя. Львів: Літопис, 1996. 633 с.
14. Соловьёв В. С. Три разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории, со включением краткой повести об антихристе и с приложениями. Москва: Фирма «ПИК», 1991. 192 с.
15. Удод Г. Г. С. Сковорода і православна церква. Саскатун, 1971. 44 с.
16. Философия. Харків: Прапор, 2004. 640 с.
17. Філософія. Хрестоматія: навчальний посібник. Київ: Видавництво Національного авіаційного університету, 2009. 244 с.
18. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава, 1934. 228 с.
19. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. Москва, 1957. 400 с.
20. Шевчук В. А. Предтеча: Романи. Київ: Дніпро, 1982. 471 с.
21. Шкловский В. Б. Жили-были. Москва: Советский писатель, 1966. 552 с.
22. Ясперс К. Разум и экзистенция. Москва: РООИ «Реабилитация», 2013.